XV
Íránské písemnictví

Ľubomír Novák

1. Písemnictví staroelamské

Nejstarší písemné památky připisované Elamitům pocházejí ze dvou období – nejstarší byly zapsány protoelamskými hieroglyfy, ty pozdější známe ze zápisů v elamském lineárním písmu. Památky v protoelamských hieroglyfech známe z více než 1600 hliněných tabulek datovaných do období 3200–2700 př. Kr., většina z nich pochází ze Sús (asi 1500 tabulek), další nálezy pocházejí z lokalit Anzan (dnešní Tall-e Malján; přes 30 tabulek), Tappe-je Jahjá (27 tabulek), Tappe-je Sijálk (22 tabulek) a Šahr-e Súchte. Památky psané elamským lineárním písmem známe ze 22 textů (19 tabulek bylo nalezeno v Súsách), tento písemný systém byl používán za vlády krále Puzur-Inšušinaka, posledního ze 12 králů Awanu, a jejich datace spadá do poslední čtvrtiny 3. tis. př. Kr.

1.1 Staroelamský jazyk

O staré elamštině toho dnes příliš nevíme – dochovaly se nám sice staroelamské písemné památky psané dvěma různými písemnými systémy, ale faktem zůstává, že obě písma nebyla dosud rozluštěna. Hieroglyfické písmo pochází již z přelomu 19. a 20. stol. př. Kr. a pokusy o jeho plné rozluštění byly dosud neúspěšné. Jediné, co bylo až dosud rozluštěno, je numerický systém, který má své paralely v soudobé Mezopotámii, a dále kvalifikující ideogramy, interpretované jako osobní identifikátory. Stav luštění elamských hieroglyfů ztěžuje i fakt, že nemáme srovnatelný filologický základ (např. bilingvní nápisy),

o který bychom se mohli opřít. Texty sice mají určitou vnitřní hierarchickou strukturu, ale zdá se, že jde pouze o výčet komodit a jejich množství, a nikoli o větné struktury.

Elamské lineární písmo pravděpodobně vychází z protoelamských hieroglyfů, s nimiž sdílí určité podobné rysy. Ani toto písmo nebylo dosud rozluštěno, ale na rozdíl od nápisů hieroglyfických známe už i několik bilingvních nápisů, z nichž většina nese jméno krále a akkadskou královskou titulaturu. Znakový inventář lineárního písma sestává ze 103 znaků, z toho 40 grafémů je v textech použito jen jednou. Badatelé soudí, že grafémy jsou většinou sylabické symboly a jen několik sloužilo jako logogramy. Ačkoli lineární písmo zůstává dosud nerozluštěno, díky bilingvám lze identifikovat jméno krále Inšušinaka a město Súsy, čtení badatelů se však různí: Inšušinak – *in-šu-ši-na-ak* nebo *in-šu-ši-na-ik*, Súsy (v klínopisné elamštině Šušan) – *su-se-en-ki* či *šu-ši-im-ki*.

Soudit, jak vypadal staroelamský jazyk, je tudíž obtížné. Nevíme také, zda můžeme jazyk hieroglyfických a lineárních nápisů vůbec interpretovat jako starou elamštinu. Označení jazyka těchto dokumentů vychází především z faktu, že se jedná o památky nalezené na území Elamu, a to mezi dalšími nálezy, které archeologové připisují starým Elamitům.

1.2 Staroelamské literární památky

Staroelamské písemné památky v hieroglyfickém písmu, lze-li tyto dokumenty vůbec interpretovat jako písemnictví, jsou interpretovány jako administrativní texty účetního charakteru. Památky lineárního písma se zachovaly na hliněných a kamenných objektech (sloupy, stupínky schodů, sochy, valouny atd.), jeden nápis ze Šahdádu u Kermánu se dochoval na okraji vázy. Obsah je nejasný, ale několik nápisů lze interpretovat jako monumentální královské nápisy. Celkově lze jen stěží hovořit o staroelamské písemnictví, protože dochované texty jsou spíše poznámkovým aparátem, než texty v pravém slova smyslu. Ani „účtenky“, ani zápis jména krále a jeho titulů nelze považovat za literaturu.

1.2.1 Hospodářské záznamy

Podle charakteru elamských hieroglyfických písemných památek se můžeme domnívat, že se jedná výhradně o záznamy hospodářského

charakteru. Jednotlivé grafémy se v textech objevují v opakující se hierarchii symbolů, texty začínají sekvencí symbolů, které mají význam hlavičky (kolofónu) tabulky – kolofón měl specifikovat účel textu a označoval osobu, jíž byl záznam určen. Poté následovaly numerické záznamy s jednotlivými položkami seznamu.

1.2.2 Komemorativní (monumentální) nápisy

Nejdůležitějšími památkami elamského lineárního písma jsou monumentální nápisy krále Puzur-Inšušinaka, některé z nich známe i s částečným překladem do akkadštiny. Tyto nápisy se většinou objevují na sochách, některé z nich i na stupíncích schodů. Co však přesně sdělují, nevíme. Kromě králova jména se zde objevuje královská titulatura, podobná jako v akkadských pramenech.

2. Elamské písemnictví

Je známo z nápisů v elamském jazyce, psaných klínovým písmem. Většina textů byla nalezena v Súsách a Persepoli. Elamité obývali zhruba území dnešní provincie Chúzestán v Íránu, oni sami svou zemi označovali jako *Halamti* (babyl. *Elammat*). Centrem jejich říše bylo původně město Anšan (či Anzan; dnešní Tall-e Malján v Íránu), později bylo přesunuto do Sús (elam. *Šušan*, dnešní Šúš). Obě města se později dostala do královské titulatury, v níž se panovník označoval jako král Anšanu a Sús. Elamské klínopisné památky dělíme do čtyř období: staroelamské, středoelamské, novoelamské a pozdně elamské/achaimenovské. Za Achaimenovců se stala elamština, spolu s aramejštinou v západní oblasti Persie, hlavním úředním a správním jazykem Perské říše. V elamštině byla psána většina administrativních a účetních dokumentů achaimenovské správy, některé elamské texty známe jako překlady z babylónštiny nebo staré perštiny.

2.1 Elamský jazyk

Není doložen žádný jiný jazyk, s nímž by mohl být příbuzný. Uvažuje se sice o jeho příbuznosti s jazyky drávidskými, ale současný jazykový materiál neumožňuje tuto teorii plně rozvinout na stabilních filologických základech.

Elamské písemné památky byly zaznamenávány klínovým písmem, převzatým někdy ve 23. stol. př. Kr. od Akkadů. Na rozdíl od babylónského stavu redukovali Elamité počet grafémů, systém písma užívaný v achaimenovském období disponoval 113 sylabogramy, z nichž 25 grafémů bylo používáno pro logogramy. Sylabogramy vyjadřovaly buď samotné samohlásky – *V*, nebo jejich kombinace se souhláskami – *K*; jednotlivé grafémy tedy mohly sloužit k zápisu těchto hláskových kombinací: *V*, *KV*, *VK*, *KVK*. Fonologický systém jazyka se rekonstruuje následovně: souhlásky: *p, t, k, s, š, c, h, j, m, n, r, l,* ve starších textech i *w*; samohlásky *i, a, u*, v nové elamštině zřejmě také *e*.

Elamština byla aglutinačním jazykem, kde základem slova byl kořen, k němuž byly přilepovány další sufixy (mohlo jich být až pět). Zdá se, že při napojování některých sufixů sehrála jistou úlohu také snaha o vokální harmonii. Substantiva rozlišovala dva rody (osoby a věci), dvě čísla (singulár, plurál), s nimiž se pojily klasifikátory (jmenné sufixy determinující vztah objektu k mluvčímu). Sloveso rozlišovalo tři osoby ve dvou číslech, optativ, prohibitiv a imperativ, dva sufixy participia (ty rozlišovaly pasivní, reflexivní, perfektní, imperfektní či durativní aspekt slovesa) a infinitiv, který odpovídal slovesnému kořeni. Elamská věta měla strukturu předmět-podmět-přísudek (*SOV*), k podmětu se často připojovaly různé kvalifikátory a determinanty či nominální sufixy.

2.2 Elamské literární památky

Většina písemných památek starého elamského období (2600–1500 př. Kr.) je psána akkadsky nebo sumersky, jen málo textů je přímo v elamštině, nejdůležitějším z nich je smlouva mezi elamským králem a akkadským králem Narám-Sínem. Středoelamské období (1500–1000 př. Kr.) je zastoupeno krátkými královskými nápisy a několika správními dokumenty, celkem známe 175 textů z tohoto období a pocházejí především z měst Súsy, Anšan a Ál-Untaš-Napiriša (asyr. *Dúr-Untaš*, dnešní Čoghá Zanbíl). Zajímavý text je elamo-akkadský bilingvní stavební nápis. Středoelamské období představuje klasické období elamské kultury a jazyka.

Z novoelamského období (1000–550 př. Kr.) známe tři stovky hospodářských tabulek, ze Sús dvacet dopisů a několik právních textů. Texty pozdního elamského období (550–330 př. Kr.) jsou spjaty

zejména s achaimenovskou správou Perské říše – známe dva velké soubory dokumentů hospodářského a administrativního rázu z Persepole (achaimenovské královské archivy z persepolské pokladnice a pevnostního valu). Dalším typem textů jsou elamské verze nápisů známých ze staré perštiny (zejména nápis v Bísutúnu a Naqš-i Rustamu).

2.2.1 Zahraničněpolitická (diplomatická) korespondence

Doklady diplomatické korespondence známe ze staroelamského období, ze 23. stol. př. Kr. pochází smlouva uzavřená mezi králem Akkadu Narám-Sínem a jeho vazalem, králem Awanu. Awanský král není jmenován, ale soudí se, že se jednalo o krále jménem Hita. Text smlouvy je poměrně jednoduchý – začíná preambulí, v níž stojí, že text smlouvy si vyslechli elamští i akkadští bohové, kteří smlouvu posvětili, poté následuje deklarace přátelství s Akkadem, kde stojí, že nepřátelé Akkadu budou i nepřáteli Awanu a přátelé Narám-Sína budou i awanskými přáteli. Smlouva je zakončena prosbou k jednotlivým bohům, aby se stali garanty dohody a zachovávali přízeň oběma králům.

2.2.2 Hospodářskosprávní korespondence

Z novoelamského období ze Sús a z achaimenovského období z Persepole se nám dochovalo několik stovek dopisů, z nichž většina je hospodářského nebo správního charakteru. Největší soubor korespondence pochází z persepolských archivů, většina textů jsou zprávy ze satrapií, které poslové přinášeli původně do královské kanceláře v Súsách a později byly archivovány v Persepoli. Dokumenty ze satrapií byly většinou adresovány samotnému králi (resp. jeho úřednickému aparátu; nepředpokládá se, že achaimenovští králové uměli číst a psát). Jako příklad hospodářských dopisů lze uvést dopis královského úředníka adresovaný jistému Merdukovi, který žádá o zaslání vyúčtování za dobytek, víno a obilí, jež vyzvedl z královských rezerv.

2.2.3 Hospodářské záznamy

Největší soubor elamských textů představují různé hospodářské záznamy a správní dokumenty, z nichž nejstarší pocházejí ze středoelamského období. Asi 300 novoelamských tabulek bylo nalezeno v Súsách, největší soubor však pochází z královských archivů

v Persepoli. Účetní, hospodářské a správní dokumenty jsou většinou jednoduché texty, které vypočítávají uskladněné komodity či zaznamenávají jejich transfer z jednoho místa na druhé. V tomto ohledu nelze mluvit o textové rozmanitosti dochovaných památek – zjednodušeně je můžeme označit za účtenky.

Achaimenovský královský archiv byl nalezen na dvou místech v Persepoli, v tzv. persepolské pokladnici a dále v blízkosti pevnostního valu. Celý archiv obsahoval více než 30000 tabulek psaných většinou elamsky, ale jsou zde rovněž texty řecké či aramejské. Část archivu uloženého v Persepoli pocházela ze Sús, ale později byly přestěhovány a uloženy v persepolském archivu. Účetní záznamy z Persepole jsou dvojího typu – první představují „účtenky“, druhý texty vypočítávající osobní potřeby krále Dáreia I. Na jedné z tabulek je například uvedeno, že král Dáreios přikazuje objednat 200 *marriš* (tj. asi 2000 litrů) vína pro uskladnění v paláci, jiný text zachycuje královu objednávku 100 ovcí pro jednu z jeho žen, královnu Irtašdunu (řec. *Artystóné*, staropers. **Rtastúná*). V další tabulce přikazuje Dáreios rozdělit 530 *kršá* (44 kg) stříbra mezi 13 mužů, kteří věrně sloužili králi. Některé jiné dokumenty můžeme interpretovat jako výplatní pásky. Dělníci a úředníci byli placeni v naturáliích a na přilepšenou dostávali kousek stříbra, např. správce královské domácnosti dostával denně 2 ovce, 18 *bar* mouky a 9 *marriš* (asi 90 l) vína a piva, tj. devadesátkrát až stoosmdesátkrát více než dělníci či poslové. Některé texty lze interpretovat jako cestovní příkazy doplněné o cestovní náhrady, které zmiňují oficiální cesty úředníků z jednotlivých satrapií do Sús a Persepole. Některé z těchto textů opravňují nositele k čerpání provizí během cesty.

2.2.4 Komemorativní (monumentální) nápisy

Klasickým žánrem nápisů starého Předního východu jsou tzv. královské nápisy. Nejstarší texty tohoto typu se objevují již v elamském lineárním písmu a jejich počet dále roste v klínopisné elamštině. Nejstarší elamské královské nápisy pocházejí ze staroelamského období z 18. stol. př. Kr., větší počet je znám až z období středoelamského. Elamské královské nápisy se nijak výrazně neliší od podobných textů akkadských či sumerských, je zde uvedeno jméno panovníka a jeho titulatura – elamští panovníci se neoznačovali jako králové Elamu, ale jako králové Anšanu, po přenesení centra říše do Sús pak byla

titulatura krále rozšířena a texty většinou opakovaly frázi „Já [jsem se stal] králem Anšanu a Sús“. Z novoelamského období známe asi třicet královských textů na cihlách a sloupech ze Sús.

Zvláštní pozornost si zaslouží elamská verze monumentálního královského nápisu vytvořeného Dáreiem I. v Bísutúnu. Tento text známe ve třech jazykových verzích,[1683] kromě elamštiny také v babylónštině a staré perštině. Všechny tři překlady se shodují, jedinou výjimku představuje verze staroperská, která byla po dokončení celého nápisu rozšířena o pátý sloupec – tento text byl napsán pouze ve staré perštině, elamská i babylónská verze chybí (podrobněji viz oddíl 3.2).

3. Písemnictví staroperské

Staroperským písemnictvím se míní písemné památky zaznamenané ve staroperském jazyce a písmu, spjaté s obdobím vlády dynastie Achaimenovců, přesněji řečeno s obdobím počínajícím vládou „krále králů“ Dáreia[1684] I. (staropers. *Dárajavauš*), který vládl 522–486 př. Kr., a končícím obdobím vlády Artaxerxa III. (staropers. *Rtachšaçá*), který vládl 358–338 př. Kr. Staroperské literární památky známe přibližně ze 143 nápisů, téměř výhradně jde o stereotypně se opakujících královské texty. Několik menších nápisů je známo i z nádob, pečetí a závaží a jeden fragment z královského archivu. Okrajově známe ještě zápis staroperské věty řeckou alfabetou v komedii *Acharňané* od athénského dramatika Aristofana (*Acharn.*100) a dále staroperskou větu zachycenou v elamském textu (*DB* IV.39 a násl.).

[1683] Čtvrtou jazykovou verzí je aramejský překlad nalezený na Elefantině (Egypt); viz kap. XI.

[1684] Perská osobní i zeměpisná jména zde budu systematicky uvádět v jejich běžně užívané podobě, jež vychází zejména z řeckého přepisu. Pokud není některé perské jméno známo v řecké formě, bude uvedeno jeho původní znění. Znění jmen ve staré perštině bude vždy uvedeno v prvním případě jeho výskytu v textu. Rovněž při ukázkách citovaných z knihy Otakara Klímy *Oběti ohňům*. *Výběr z památek staroíránské a střednéíránské literatury* (Praha 1985) budou jména převedena do běžně užívané podoby řecké.

Počátek staroperského písemnictví je spjat s králem králů Dáreiem I. Velikým, který nechal na skále v Bísutúnu vytesat monumentální reliéf doprovázený nápisy v elamštině, babylónštině a vůbec poprvé i ve staré perštině. Soudí se, že právě pro účely napsání staroperského textu bylo z Dáreiova popudu vytvořeno staroperské klínové písmo. Nejlépe zachovalé staroperské památky pocházejí z doby vlády krále Dáreia I. a jeho syna Xerxa I. (staropers. *Chšajáršá*), který vládl 485–465 př. Kr. Další památky pocházejí z doby vlády jejich nástupců Artaxerxa I., Dáreia II., Artaxerxa II. a končí u Artaxerxa III., ale ty jsou spíše kopiemi starších královských nápisů, v nichž je uváděn králův rodokmen a některé z jeho skutků. Z doby před vládou Dáreia I. známe ještě několik nápisů připisovaných králům Ariáramnovi (staropers. *Arijáramna*), Arsamovi (staropers. *Ršáma*) a Kýrovi II. (staropers. *Kúruš*), ale ty jsou považovány za dodatečně zhotovené a vznikly údajně někdy po vzniku staroperského klínového písma.

3.1 Staroperský jazyk

Staroperský jazyk patří k íránské jazykové větvi indoíránské skupiny indoevropských jazyků a je nejstarším předchůdcem moderní perštiny, jazyka dnešního Íránu, Tádžikistánu a části Afghánistánu. Stará perština spolu, s jazykem Avesty, patří k jediným dvěma přímo doloženým exemplářům starých íránských jazyků. Kromě nich máme fragmentárně doloženy i další staroíránské jazyky, jako je např. médština, (stará) parthština a skythština, ale ty se zachovaly jen v nečetných glosách v sekundárních pramenech. Písemné památky zapsané samotnými mluvčími nejsou známy.

Staroperština jako taková byla původně jazykem kočovného íránského kmene Peršanů, kteří jsou poprvé zmiňováni v asyrských pramenech k roku 884 př. Kr. v okolí Urmijského jezera, kde měli obývat zemi *Parsua*. Později se Peršané usadili v Persidě, oblasti v jihozápadním Íránu, dnešní provincie Fárs (staropers. *Pársa*), jižně od Elamu (řec. *Súsiana*, staropers. *Húvdža* či *Húdža*), zhruba na území provincie Chúzestán v dnešním Íránu. Starou perštinu lze jednoduše charakterizovat jako jazyk Persidy, ale její význam se mění za vlády Dáreia I., kdy se ze staroperštiny, jako jednoho z mnoha jazyků Perské říše, stává spolu s babylónštinou, elamštinou a aramejštinou úřední jazyk achaimenovské říše. Z dochovaných textů je zřejmé, že stará perština byla za Dáreia I. a Xerxa I. na vrcholu svého vývoje.

Z tohoto období pochází i naprostá většina nápisů. Po smrti Xerxa I. dochází k postupným jazykovým změnám, které vedou ke vzniku středoperštiny (zvané též pahlavština). Nejstarší literární památky se objevují od 3. stol. př. Kr. Tento vývoj naznačují i mladší staroperské památky králů Dáreia II. a Artaxerxa II., kde se v textech objevuje několik gramatických chyb. Větší množství chyb je v nápisech Artaxerxa III., kdy zejména chyby ve skloňování substantiv svědčí právě o vývoji směrem ke střední perštině.

Stará perština ve své klasické formě se podobala íránské avestštině a indoárskému sanskrtu. Zachovává sedm pádů, tři čísla (singulár, plurál a zbytky duálu) u jmen a skloňování je založeno na kmenovém systému.[1685] Rovněž zachovává rozvinutý systém slovesa zděděný skrze indoíránštinu z indoevropského prajazyka.[1686] Tento archaický systém jazyka se postupně mění někdy na konci achaimenovského období, kdy se za vlády Seleukovců objevuje nová, dosti zjednodušená forma jazyka, která již ztratila množství formálních podobností se starými indoíránskými jazyky. Nejmarkantnější je zejména zjednodušení pádového systému, které v pozdní fázi staré perštiny nelze vykládat jako písařskou chybu, ale právě jako doklad postupných jazykových změn. Právě zjednodušení složitého systému pádů a jmenných kmenů vedlo ve střední perštině ke vzniku jednoduššího systému dvou pádů, který pak definitivně zanikl v nové perštině. Další změnu představoval vývoj fonologie, kdy se střední perština fonologicky poměrně vzdálila svému staršímu předchůdci.[1687] Zejména

[1685] To znamená, že skloňování jednotlivých slov bylo přiřazeno k určitému kmeni podle zakončení kořene v prajazyce. Ve staré perštině dělíme kmeny na vokalické (s kořenem končícím na -a-, -á-, -u-, -ú-, -au-, -i-, -í-) a na kmeny konsonantní (končící v kořeni na -n-, -nt-, -s-, -t-, -d-, -r-, -p-, -th-).

[1686] Sloveso rozlišuje tři osoby ve třech číslech [duál jen okrajově]; čas je zachován v kategoriích prézentu, imperfekta, aoristu, jedním případem je doložen perfekt; slovesný způsob rozlišuje indikativ, injunktiv, konjunktiv optativ a imperativ a je zachován i dvojí slovesný rod – aktivum a médium.

[1687] Pro ilustraci rozdílu mezi současnou formou perštiny a jejím antickým předchůdcem uvádím úvodní frázi z Dáreiova nápisu v Bísutúnu, která je pak v obměnách jmen panovníků stereotypně opakována v mladších nápisech – staropersky: *Adam Dárajavauš, chšájathija vazrka, chšájathija chšájathijánam, chšájathija Pársaij, chšájathija dahjúnám, Vištáspahjá puça, Ršámahjá napá, Hachámanišija* (*DB* I, 1–3); znění v moderní íránské perštině je následující:

z chyb v nápisu Artaxerxa III. lze soudit, že v tomto období nebyla stará perština jako taková jazykem běžné komunikace, ale podržela si funkci jazyka monumentálních královských nápisů. Samotná staroperština byla ve svém vývoji ovlivněna okolními jazyky – v textech se vyskytují časté médismy, tj. buď celá slova, nebo části složenin pocházející z geneticky příbuzné médštiny. Známe také několik výpůjček z okolních semitských jazyků – babylónštiny a aramejštiny – a několik pochází také z elamského jazyka. Známy jsou i sumerské výpůjčky, ale ty pronikly do perštiny prostřednictvím babylónštiny. Zejména vliv babylónštiny a elamštiny lze předpokládat i z faktu, že se jedná o jazyky s delší literární tradicí, v níž zejména babylónština hrála roli jakéhosi úředního jazyka v širší oblasti Předního východu.

Pro zápis staroperského nápisu na skále v Bísutúnu bylo na popud Dáreia I. vytvořeno staroperské klínové písmo. Na rozdíl od ostatních klínových písem Předního východu, která byla postupně odvozena od sumerského klínopisu, představuje staroperské písmo něco nového. Pokud jde o formu, inspirovalo se již existujícími klínovými písmy v okolí, ale jeho struktura i forma se liší. Staroperské klínové písmo obsahuje třicet šest grafémů, dále jednu značku pro dělítko slov a značky pro číslovky. Staroperské písmo, na rozdíl od ostatních klínových písem, dosti zjednodušuje grafemický systém. Místo grafémů typu *V*, *KV*, *VK*, *KVK*[1688] a velkého množství logogramů a determinantů jsou ve staroperském písmu pouze tři grafémy pro *V*, dvacet dva grafémy označující kombinaci *K(a)*, sedm *K(u)* a čtyři *K(i)*. Inventář všech grafémů je tedy následující: *a i u k(a) k(u) ch(a) g(a) g(u) č(a) dž(a) dž(i) t(a) t(u) th(a) ç(a) d(a) d(i) d(u) n(a) n(u) p(a) f(a) b(a) m(a) m(i) m(u) j(a) r(a) r(u) l(a) v(a) v(i) š(a) s(a) z(a) h(a)*, přičemž soubor staroperských grafémů byl chudší než stav fo-

Man Dárijúš [hastam], šáh-e bozorg, šáh-e šáhán, šáh dar Fárs, šáh-e kešvarhá, pesar-e Goštásb, nave-je Aršám, Hachámaneší (překlad autor, s přihlédnutím k D. Sajmiddínov, *Fórsí-ji bóstón*, Dušanbe 2008, str. 89); český překlad zní: „Já [jsem] Dáreios, velký král, král králů, král v Persii, král zemí, Hystaspův syn, Arsamův vnuk, Achaimenovec“ (upraveno podle O. Klíma, *Oběti ohňům. Výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*, Praha 1985, str. 25). Z uvedeného příkladu etymologicky neodpovídá pouze slovo *kešvar* „země“; ze slova *dahjáuš* „země“ se vyvinulo moderní perské *deh* „vesnice“.

[1688] Značka *K* označuje libovolný konsonant, *V* označuje libovolný vokál.

nologický. Po napsání bísutúnského nápisu bylo do systému písma začleněno ještě 5 logogramů: *XŠ* (= *chšájathija*, král), *BG* (= *baga*, bůh), *BU* (= *búmiš*, země, svět), *DH* (= *dahjáuš*, země; dvě varianty), *AM* (= *Auramazdá,* „Ahura Mazda"; dvě varianty) a *AMha* (= *Auramazdáha*, 2. pád jedn. č. „Ahury Mazdy").

Staroperské písmo rozluštil Georg F. Grotefend r. 1802, když porovnal nápisy DPa a Xpe,[1689] čtení pak zdokonalil Henry Rawlinson, ale celý systém staroperského klínopisu byl vyluštěn až r. 1932.

Staroperské písmo, ač bylo vytvořeno právě pro účely zápisu staré perštiny, však plně nedostačuje pro zápis staroperského jazyka. V některých případech se musí správné čtení staroperských slov ověřovat podle avestských či sanskrtských slov, jindy mohou napomoci perská jména zapsaná v babylónském či elamském klínopisu, případně varianty v řecké alfabetě. Při přepisu staroperštiny se tedy čtenář může setkat se dvěma způsoby transkripce: s transliterací (tj. přesným opsáním jednotlivých grafémů), nebo s transkripcí, v níž jsou slova rekonstruována do předpokládané původní hláskové podoby.[1690]

3.2 Staroperské literární památky

Staroperské literární památky se až na několik málo výjimek omezují na královské nápisy, které stylově i formálně navazují na historicky nejstarší nápis krále králů Dáreia I. v Bísutúnu. Než přikročím k rozboru některých významnějších památek staré Persie, uvedu zde stručný přehled veškerých známých dokumentů. Jak už bylo zmíněno v úvodu, perské literární památky nelze datovat před počátek vlády

[1689] Georg Grotefend porovnal dva podobné královské nápisy a rozeznal v nich jména krále Dáreia a Xerxa; jeho čtení *d-a-r-h-e-u-sch a kh-sch-h-e-r-sch-e* bylo založeno na aramejských formách těchto jmen; dnešní přepis je *da-a-ra-ja-va-u-ša* a *cha-ša-ja-a-ra-ša-a*, čtení *Dárajavauš* a *Chšajáršá*.

[1690] Jeden příklad za všechny: jméno achaimenovského panovníka Artaxerxa, jehož jméno se z klínového písma transliteruje jako *a-ra-ta-cha-ša-ça-a*; tento způsob zápisu umožňuje několik čtení, při porovnání s řeckým zápisem *Artaxerxés*, elamským *ir-tak-ša-aš-ša* a babylónským *ar-tak-šat-su* vychází varianta *Rtachšaçá* (kdy náslovné r- se vyslovuje slabikotvorně, podobně jako -r- v českém slově „trn"), čtení prvního elementu jako **rta-* (a nikoli *†arta-*) („pravda„) sice nelze přímo odvodit z avestského pravopisu (tam varianty *aša-, areta-*), ale s pomocí komparace se sanskrtským *rta-* („vesmírný řád") můžeme předpokládat právě toto čtení.

Dáreia I., ale z období před jeho vládou se nám dochovaly nápisy tří achaimenovských panovníků, které jsou interpretovány jako díla napsaná později (tj. nejdříve po vytvoření nápisu a reliéfu v Bísutúnu) a byly až „dodatečně" připsány králům vládnoucím před Dáreiem. První z těchto nápisů se vztahuje ke králi Ariáramnovi a byl nalezen na zlaté nádobě v Ekbataně (*AmH*). Jedná se o jedenáct řádků staroperského textu. Dalším textem je Arsamův čtrnáctiřádkový nápis na zlaté nádobě z Ekbatany (*AsH*) a tři nápisy krále Kýra ze sloupů v Pasargadách (*CMa-CMc*). Nápisy krále Dáreia I. byly nalezeny zejména v Bísutúnu, kde je v pěti sloupcích zaznamenán hlavní text (*DB I–V*), a dále kratší texty vepsané k jednotlivým postavám bísutúnského reliéfu (*DBa-DBn*). Dáreiovy nápisy pocházejí rovněž z Persepole (*DPa-DPi*, *DPq*), Naqš-i Rustamu (*DNa-DNd*, menší nápisy *DN I–XXIX*), Sús (*DSa-DSy*), Suezu (*DZa-DZc*), Elvendu (*DE*) a Ekbatany (*DH*). Xerxés I. zanechal většinu nápisů v Persepoli (*XPa-XPl*), dále v Súsách (*XSa, XSc*), na hoře Elvend (*XE*), u jezera Van (*XV*) a v Ekbataně (*XH*). Artaxerxés I. se nechal zvěčnit na královském nápise v Persepoli (A^1Pa) a dále byl jeho text nalezen na neznámé lokalitě ($A^1I.$). Dáreios II. zanechal dva nápisy v Súsách (D^2Sa-D^2Sb), Artaxerxés II. v Súsách a Ekbataně (A^2Sa-A^2Sd, A^2Ha-A^2Hc), Artaxerxés III. v Persepoli (A^3Pa-A^3Pd). Z Persepole pochází také další nápis přisuzovaný buď Artaxerxovi II., nebo Artaxerxovi III. ($A^?P$).

Kromě královských nápisů známe i několik textů na pečetích králů Dáreia I. (*SDa-SDb*) a Xerxa I. (*SXa-SXc*) a několik nečitelných pečetí či pečetí patřících zřejmě soukromým osobám či satrapům (*Sa-Sf*). Po králi Dáreiovi I. se dochovalo ještě několik závaží pyšnících se jeho jménem (*DWa-DWd*) a známe také jednu vázu podepsanou jménem Xerxa (*XVsa*) a další čtyři vázy Artaxerxovy, u nichž ale nevíme, kterému z celkem čtyř panovníků tohoto jména patřily (*AVsa-AVsd*). Nakonec je třeba zmínit fragment staropersky psané tabulky z persepolského archivu (*Fort*. 1208–101).[1691]

[1691] Jednotlivé staroperské nápisy jsou běžně označovány zkratkami, kde každá zkratka označuje na prvním místě panovníka-autora nápisu, na druhém místě lokalitu, odkud nápis pochází a dále šifru označující konkrétní text. Zkratky panovníků jsou následující: *Am* – Ariáramnés, *As* – Arsamés, *C* – Kýros II., *D* – Dáreios I., *X* – Xerxés I., A^1 – Artaxerxés I., D^2 – Dáreios II., A^2 – Artaxerxés II., A^3 – Artaxerxés III., $A^?$ – Artaxerxés II. nebo III.; zkratky

3.2.1 Komemorativní (monumentální) nápisy

Máme-li psát o staroperské literatuře, pak se nelze nezmínit o bísutúnském nápisu Dáreia I., který je jedním z nejdůležitějších pramenů pro poznání staré perštiny. Jeho primát možná zdánlivě zastiňuje fakt, že staroperské písmo nebylo rozluštěno na jeho základě, ale přesto má jiná neoddiskutovatelná prvenství. Jedná se o vůbec nejdelší a nejstarší staroperský text a nebýt potřeby vytesat tento nápis, možná by ani nebylo vytvořeno staroperské klínové písmo.

Bísutúnský nápis však není jen nápis, ale také mohutný reliéf o rozměrech 3×4×5 m vytesaný na skále. Spodní okraj reliéfu je umístěn 66 m vysoko (měřeno od hladiny jezírka u silnice z Kermánšáhu do Hamadánu). Celému výjevu dominuje reliéf krále králů Dáreia I. Velikého (výška 1,72 m), po jeho levici jsou ztvárněni jeho spojenci – Góbryas (staropers. *Gaubaruva*) s lukem a Intafernés (staropers. *Vindafarná*) s kopím. Na pravé straně před Dáreiem je vyobrazeno devět poražených nepřátel, kteří se mu vzbouřili poté, co se stal králem. První z nich je mág Gaumáta, který leží pod Dáreiovýma nohama, dále Áçina, Nidintu-Bel, Fraortés (staropers. *Fravartiš*), Martija, Čiçantachma, Vahjazdáta, Archa a Fráda, svázaní dohromady lanem. Desátá postava představuje dodatečně vytesaného Skunchu, krále středoasijských Saků se špičatými čepicemi (staropers. *Saká tigrachaudá*). Nad hlavami poražených vzbouřenců se vznáší Ahura Mazda, bez jehož pomoci by Dáreios své nepřátele neporazil.

Vlevo od reliéfu stojí babylónský nápis v jednom sloupci o 112 řádcích, vpravo od reliéfu stojí první elamský text o 4 sloupcích s 323 řádky a pod reliéfem stojí text staroperský v pěti sloupcích s 96, 98, 92, 92 a 36 řádky. Později, když byl na konec reliéfního výjevu vytesán reliéf Skunchy, byla část elamského textu porušena a druhý elamský text (3 sloupce s 81, 85, 94 řádky) byl znovu vytesán nalevo od staroperského nápisu, pod nápis babylónský. Všechny tyto tři jazykové mutace nejsou ničím jiným než překladem Dáreiových slov do všech úředních jazyků Perské říše,[1692] navíc byl pořízen ještě překlad do aramejštiny.[1693]

označující lokality: *B* – Bísutún (dnešní hora Bísotún v Íránu, řec. Bagistanon oros), *E* – Elvend (hora Alvand v Íránu), *H* – Ekbatana (staropers. *Hamgmatana*, dnešní Hamadán, řec. Ekbatana či Agbatana), *M* – Pasargady (dnešní Murghháb, řec. Pasargadai), *N* – Naqš-i Rustam (dnešní Naqš-e Rostam), *P* – Persepolis (řec. Perses polis, dnešní Tacht-e Džamšíd), *S* – Súsy (dnešní Šúš, řec. Súsai), *V* – Van (jezero Van v dnešním Turecku), *Z* – Suez. Několik dalších značek vyžaduje detailnější vysvětlení: text A^1I je nápis Artaxerxa I. z neznámé lokality (incerto loco); značka *W* označuje závaží, *Vs* vázu, samotné *S* (případně následované zkratkou jména panovníka) označuje pečeť a texty označené *Fort*. a následujícím číselným kódem jsou tabulky z Persepolského opevnění (původně královského archivu). Tudíž značka *XPh 3* značí řádek 3 nápisu h krále Xerxa z Persepole atd. V textu budu místo obšírného rozepisování autora nápisu a jeho místa uvádět pouze tyto zkratky.

Bísutúnský nápis byl vytesán někdy mezi lety 521–519 př. Kr. na oslavu Dáreiových skutků. Na začátku textu Dáreios vyjmenovává svůj rodokmen od Hystaspa (staropers. *Vištáspa*) až k Achaimenovi (staropers. *Hachámaniš*), mytickému prapředku Achaimenovců. Uvádí, že pochází z achaimenovské boční linie, ale on že se z vůle Ahury Mazdy stal králem. Dále uvádí 32 zemí,[1694] v nichž panuje, a líčí také události svého nástupu na trůn – po smrti Kýra II. Velikého nastoupil na trůn jeho syn Kambýsés II. (staropers. *Kambúžija*), který někdy kolem r. 526 př. Kr. zabil svého bratra Smerdia (staropers. *Brdija*). V době Kambýsova tažení do Egypta (522 př. Kr.) povstal v Médii a Persidě médský mág Gaumáta, který tvrdil, že on je pravým Smerdiem, a zmocnil se vlády nad Persií, načež Kambýsés spáchal sebevraždu. Dáreios vytáhl proti Gaumátovi s vojskem, jelikož právě on byl jediným právoplatným dědicem achaimenovského trůnu. Porazil Gaumátova vojska, mága samotného zabil a stal se králem.[1695]

[1692] *DB* IV 88–92; O. Klíma, *Oběti ohňům. Výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*, Praha 1985, str. 35: „Praví král Dáreios: Z vůle Auramazdovy toto je můj nápis, jejž jsem dal udělat. Mimoto byl jeden árijský a na pergamenu a na kůži a na hliněných destičkách. Nadto jsem dal udělat svou podobu, nadto jsem dal udělat rodokmen, a toto bylo zapsáno a čteno přede mnou. Pak jsem rozeslal tento nápis všude po zemích. Lid projevoval horlivost."

[1693] Viz kap. XI.

[1694] Některé ze zemí jmenovaných Dáreiem známe rovněž z *Avesty*, a to v soupisu zemí, jež stvořil Ahura Mazda (*Vidévdát 1*).

[1695] Tato část perských dějin je různými autory posuzována různě, neboť okolnosti nástupu Dáreia I. na trůn jsou poněkud nejasné. Jestliže měl být nástupcem achaimenovské královské linie někdo z boční větve, pak to měl být spíš Hystaspés, než jeho syn Dáreios. Zajímavé rovněž je, proč se přibližně čtyři roky po smrti Smerdia objeví „Lžismerdis" Gaumáta, který se prohlašuje za krále a nechá prý zabít všechny, kdo mohli pravého Smerdia znát… Bísu-

Poté následuje líčení dalších povstání, jež musel Dáreios potlačit. Nejdříve se v Elamu vzbouřil Áçina, poté v Babylónu (staropers. *Babiruš*) Nidintu-Bel, který se prohlašoval za Nabukadrezara (staropers. *Nabukudračara*). Dále povstal Martija, jenž tvrdil, že je Imaniš, král Elamu. Všichni byli postupně poraženi a zabiti. V Médii o sobě Fraortés prohlašoval, že je Chšatrita z rodu Kyaxarova (staropers. *Huvachštra*), právoplatný dědic Médie (staropers. *Máda*). Dáreios za ním poslal vojsko vedené Hydarnem (staropers. *Vidarna*) a ten Fraorta porazil. Arména Dádršia vyslal Dáreios potlačit povstání v Arménii (staropers. *Armina*), kterou Dádršiš po třech bitvách opět připojil k Persii. Další dvě nová povstání v Arménii potlačil perský vojevůdce Vaumisa. Dáreiova vojska se spojila s vojsky Hydarnovými, Dádršiovými i Vaumisovými a v Médii společně vytáhla proti Fraortovi. Ten z boje uprchl, byl chycen a v Ekbataně naražen na kůl. V Sagartii (staropers. *Asagarta*) ve východní Médii se vzbouřil Čiçantachma, který prohlašoval, že je králem Sagartie z rodu Kyaxarova. Proti němu Dáreios vyslal Méda Tachmaspádu. Čiçantachma byl poražen a v Adiabénách (staropers. *Arbéla*, dnešní Arbíl) naražen na kůl. Proti Dáreiově otci Hystaspovi povstala vojska v Parthii (staropers. *Parthava*) a Hyrkánii (staropers. *Vrkána*, dnešní Gorgán). Hystaspés vzbouřené Parthy porazil a provincie opět připojil k říši. V Margianě (staropers. *Marguš*, dnešní Merv v Turkmenistánu) povstal Fráda, jehož porazil baktrijský satrapa Dádršia. V Persidě o sobě začal Vahjazdáta prohlašovat, že on je Smerdiem. Ve dvou bitvách byl poražen perským vojevůdcem Rtavardijou a následně naražen na kůl před městem Uvádaičaja. Část Vahjazdátova vojska však uprchla do Arachósie (staropers. *Harauvatiš*), kde bojovali s místním satrapou jménem Vivána, od něhož utrpěli dvě porážky a všichni byli pobyti. Poslední vzpouru, s níž se musel Dáreios vypořádat, byla ta, při níž se Armén Archa prohlašoval za Nabukadrezara, krále v Babylóně. Jeho revoltu porazil Dáreiův perský vojevůdce Intafernés. Všechna

túnský nápis pak může budit dojem Dáreiovy snahy legitimizovat získanou moc, přičemž zanechává živou pouze jednu verzi příběhu; např. M. Axworthy, *Dějiny Íránu. Říše ducha – od Zarathuštry po současnost*, přel. Z. Kříhová – J. Marek, Praha 2009, str. 22–24 (pozn. na str. 237); rozbor událostí kolem Dáreiova nástupu na trůn podle řeckých pramenů viz O. Klíma, *Sláva a pád starého Íránu*, Praha 1977, str. 46–55.

úspěšná tažení proti vzbouřencům jsou triumfálně popsána. Poté Dáreios znovu vyjmenovává vzbouřené nepřátele a podotýká, že všechna povstání potlačil s pomocí Ahury Mazdy.

Po výčtu Dáreiových triumfů následuje líčení, že král králů vykonal za své vlády ještě spoustu jiných činů, a proklamuje se, že vše co činil, činil z vůle Ahury Mazdy. Pokračuje slovy, že své činy nechal, kromě písemné podoby, ztvárnit ještě v podobě reliéfu a žádá, aby jeho nástupci nápis opatrovali. Varuje také, že ten, kdo jeho slova zničí, bude sám zabit Ahurou Mazdou. Na závěr zmiňuje muže, kteří mu byli v bojích oporou, a končí slovy o zhotovení nápisu a o rozeslání jeho kopií do všech koutů Perské říše. Tak měl nápis původně končit.

Po dokončení nápisu byl však přidán ještě pátý sloupec s vylíčením dalších Dáreiových činů: nejdříve o Góbryem potlačeném Atamaitově povstání v Elamu a poté o Dáreiově tažení proti Sakům (Skythům) se špičatými čepicemi do Střední Asie, které porazil a zajal jejich vůdce Skunchu. Na oslavu jeho vítězství nad Skunchou byla k reliéfu ještě přidána jeho podobizna, ale při její tvorbě byl poškozen první elamský nápis, který byl později přepsán na novém místě. Pátý sloupec byl napsán pouze ve staré perštině, elamská ani babylónská verze nebyla zhotovena.

Bísutúnský nápis nepředstavuje jedinou památku spojenou s králem králů Dáreiem I. Z období jeho vlády se nám jich několik dalších zachovalo v Persepoli, Naqš-i Rustamu, Súsách a na dalších místech, i když většina z nich jen opakuje některé pasáže z bísutúnského nápisu. Texty jsou si navzájem podobné a uvádějí Dáreiův rodokmen či jmenující země, kterým vládl. Některé z těchto nápisů jsou zapsány jen ve staré perštině, ale většina z nich existuje také v babylónské a elamské verzi. Veškeré Dáreiovy královské nápisy, ač se jedná o vůbec první staroperské literární památky, však nejsou ničím novým. Jejich struktura i forma vychází ze starších královských nápisů babylónských králů. Královské nápisy oslavující panovníkovy činy se v perském prostředí objevují i za vlády Kýra II., který nechal vyhotovit svůj nápis v babylónštině. Z babylónských královských nápisů vychází rovněž titulatura panovníka, například nápis asyrského krále Sinacheriba zní: „Jsem Sinacherib, velký král … král světa, král Asýrie,

král čtyř světových stran…“[1696] Pro srovnání uveďme úvodní slova Kýrova nápisu: „Jsem Kýros, král světa, velký král, zákonný král, král Babylónu, král Sumeru a Akkadu, král čtyř světových stran…“[1697] A konečně nápis bísutúnský: „Já jsem Dáreios, velký král, král králů, král v Persii, král zemí…“[1698]

3.2.2 Královské edikty a proklamace

Xerxův nápis *XPh* představuje zajímavý doklad o náboženských poměrech v Persidě. V Perské říši vládla náboženská svoboda, achaimenovští králové nechávali podrobeným národům jak náboženskou, tak jazykovou a kulturní svobodu, pokud ti řádně platili daně a poslouchali příkazy panovníka. Íránské kmeny jako takové měly své vlastní náboženství, o jehož povaze se dnes můžeme jen dohadovat. Na území Persie bylo již v achaimenovském období známo mazdaistické (či zoroastriánské) náboženství, tedy náboženský systém kodifikovaný Zarathuštrou (řec. *Zoroastér*; viz oddíl 4). Podle staroperských textů, zejména v nápisech Dáreia I. a Xerxa I., lze soudit, že achaimenovští panovníci byli mazdaisté, ale někteří Peršané zřejmě ještě stále uctívali stará íránská božstva.

Nápis XPh bývá též označován jako Xerxův nápis proti *daivům*[1699] (či démonům; angl. *Daiva* inscription). Text je vyhotoven ve třech jazykových mutacích – ve staré perštině (60 řádků), v elamštině a babylónštině (obě verze po 50 řádcích). Staroperská verze začíná obvyklou královskou titulaturou, pokračuje Xerxovým rodokmenem a výčtem zemí, v nichž král králů vládl. Xerxés uvádí, že na jednom z jím ovládaných územích uctívali *daivy*, jejichž svatyni král králů

[1696] M. Axworthy, *Dějiny Íránu. Říše ducha – od Zarathuštry po současnost*, přel. Z. Kříhová – J. Marek, Praha 2009, str. 18.

[1697] Tamt.

[1698] *DB* I 1–2; O. Klíma, *Oběti ohňům. Výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*, Praha 1985, str. 25.

[1699] *Daivové* (v *Avestě daéva*, v moderní perštině *dív*) byli původně jedním z rodů bohů (podobně jako *dévové* ve staré Indii, v sanskrtu *déva* = bůh), druhým rodem bohů byli podle Íránců *ahurové* (v sanskrtu *asura*). Zde je však základní rozdíl mezi náboženstvím íránské a indické oblasti; u Íránců byli *ahurové* dobrými bytostmi a *daivové/daévové* špatnými, démonickými živly, zatímco v Indii byli *dévové* ti dobří a *asurové* ti špatní.

s pomocí Ahury Mazdy zničil a vydal prohlášení, že daivové nesmějí být uctíváni a že se Xerxés na místech, kde byli dříve uctíváni, klaněl Ahurovi Mazdovi a Pravdě (staropers. *Rta*). Dále pak velebí Ahuru Mazdu a Pravdu a žádá o požehnání všem, kteří rovněž uctívají Ahuru Mazdu.

3.2.3 Funerální nápisy/epitafy

Nejstarší achaimenovské funerální nápisy pocházejí z Naqš-i Rustamu, 6 km severně od Persepole, zde se nacházejí místa posledního odpočinku Dáreia I., Xerxa, Artaxerxa I., Dáreia II. a dále mladší hrobky sásánovských králů. Texty z Dáreiovy hrobky, kromě tradiční královské titulatury, rodokmenu a výčtu podrobených zemí, obsahují velebení Ahury Mazdy, Dáreios sám sebe označuje za jeho služebníka, za stoupence Pravdy a odpůrce Lži (staropers. *Drauga*). Jsou zde jmenovány Dáreiovy vlastnosti a schopnosti silného muže, udatného válečníka, skvělého jezdce, výtečného lukostřelce a bravurního kopiníka. Při popisu svých vlastností však Dáreios nešetří slovy chvály k Ahurovi Mazdovi, bez jehož vůle by nebyl tím, čím je. Zejména na základě nápisů z hrobek lze předpokládat, že Dáreios byl stoupencem mazdaismu, náboženství kodifikovaného Zarathuštrou, ale usoudit s jistotou, zda byl mazdaistou či ne je obtížné,[1700] neboť Ahura Mazda byl nejvyšším bohem starých Íránců obecně a Zarathuštra jen staré náboženství reformoval; je však více než jasné, že se Dáreios klaněl Ahurovi Mazdovi a všechny jeho úspěchy spojoval s jeho přízní.

3.2.4 Stavební nápisy

Kromě bísutúnského nápisu se Dáreios projevil i jako zdatný stavebník – nechal postavit nový královský palác v Súsách, jednom ze čtyř hlavních měst Persie. V Persidě nechal postavit nové, páté, hlavní město, které z řeckých pramenů známe jako Persepolis, *Město Peršanů* (dnešní ruiny Tacht-e Džamšíd nedaleko Šírázu). Z Persepole se nám dochovalo několik trojjazyčných stavebních nápisů, například nápis na okně v královském paláci: „Kamenný rám okna vytvořený v domě krále Dáreia“ (*DPc*) či nápis na dveřích: „Klika [dveří] z drahého kamene vyrobená v domě krále Dáreia“ (*DPi*). Ze Sús pochází

[1700] Na druhou stranu se Dáreios, kromě uctívání Ahury Mazdy, hlásí také k uctívání Pravdy, jak je to vidět i v Xerxově nápisu proti daivům.

nápisy: „… Praví Dáreios král: ‚Z vůle Ahury Mazdy jsem zbudoval tento palác'" (*DSa*), další nápis vyjmenovává některé suroviny přivezené ke stavbě paláce, jako byl například cedr z Libanonu (staropers. *Labanána*), dřevo stromu *jaká* z Gandháry (staropers. *Gandárá*; od tohoto jména pravděpodobně pochází jméno afghánského města Kandahár) a Karmánie (staropers. *Karmáná*; dnešní íránská provincie Kermán), zlato ze Sard (staropers. *Spardá*) a Baktrie (staropers. *Báchtriš*; dnešní Balch v Afghánistánu), karneol a lapis lazuli ze Sogdiany (staropers. *Sugudá* či *Sugdá*), ebenové dřevo z Egypta (staropers. *Mudrája*), slonovinu z Ethiopie (staropers. *Kúša*), Indie (staropers. *Hinduja*) a Arachósie atd. (*DSf*).

V budování Persepole pokračuje po Dáreiově smrti Xerxés I., který po sobě rovněž zanechává celou řadu nápisů spojených s jeho stavební činností. Zajímavějším nápisem je pak *XPf*, kde Xerxés zpočátku velebí dílo svého otce v Persepoli, uvádí, jak si jeho díla cení a ochraňuje ho a dodává, že on sám v Persepoli postavil několik dalších staveb. Tento nápis nechal král králů umístit nad královský trůn v persepolském trůnním sále. Z dalších stavebních počinů, o nichž se král zmiňuje, je například stavba nového paláce v Persepoli (*XPj*) nebo stavba paláce v Súsách (*XSc*). Na tyto stavby pak poté navazují i následující panovníci, Artaxerxés I. pokračoval ve stavbě Xerxova paláce v Persepoli (A^1Pa), Dáreios II. rozšířil palác v Súsách (D^2Sb). Poslední zajímavý stavební nápis představuje text Artaxerxa II., který při stavbě paláce v Súsách zmiňuje, že tento palác ochraňují bohové Mithra a Anáhita (A^2Sa).

3.2.5 Pečetítka, razítka a otisky

Z archeologických nálezů známe několik pečetí achaimenovských králů, z nichž dvě patřily Dáreiovi I. (*SDa*, *SDb*) a tři Xerxovi (*SXa*-*SXc*). Dále se našla jedna pečeť jakéhosi Aršaky, syna Áthijábaušnova (*Sa*), čtyři další pečeti nesou (snad) jména svých vlastníků či satrapů (?) (*Sb*-*Se*), jiná pečeť nese nápis „Pod Artaxerxem" (*Sf*).

3.2.6 Nápisy na závaží

Z doby vlády Dáreia I. známe čtyři závaží nesoucí jeho jméno, podobně jako u ostatních staroperských nápisů se jedná o poměrně jednoduchý, stereotypně se opakující typ textu. Jako příklad může sloužit závaží, na němž stojí: „Sto dvacet *krší* [cca. 10 kg]. Já [jsem] Dáreios

král, velký král, král králů, král zemí, král této země, syn Hystaspův, Achaimenovec" (*DWc*), jen hmotnost závaží se liší. Závaží *DWa* vážilo 2 *krší* (166 g), závaží *DWd* 60 *krší* (asi 5 kg), u závaží *DWb* není hmotnost uvedena, ale stojí tu pouze Dáreiova královská titulatura. Kromě staroperského textu byla všechna čtyři závaží navíc opatřena také verzemi v elamštině a babylónštině.

3.2.7 Jiné

Při archeologických výzkumech v Persepoli byl v blízkosti hradeb objeven královský archiv obsahující tisíce hliněných tabulek či jejich zlomků s elamskými či babylónskými nápisy. Několik textů je zhotoveno v aramejštině a dochovala se i jedna tabulka s nápisem ve staré řečtině a jiná s nápisech ve frýžštině. Tabulky z persepolského archivu obsahují mnoho druhů textů. Mezi ty zajímavější nálezy patří například novobabylónské právní dokumenty či doklady o prodeji otroků a jiné. Jeden z nalezených textů byl napsán i ve staré perštině, jedná se o fragment označovaný jako *Fort. 1208–01*. Tato tabulka je pouze zlomkem původní hliněné destičky a její přesné znění můžeme jen odhadovat. Obecně lze říci, že uvádí blíže neznámé množství objemu *(?)* a dále jsou uvedeny některé místní názvy, text „… mezi těmito pěti vesnicemi jeho…" (*Fort. 1208–01 8–10*), genitiv osobního jména Chšaita (elam. *Šedda*) a fragment označující datum, z něhož se dochovala pouze číslovka *2*,[1701] následovaná slovem *rok*. V celém textu se vyskytuje ještě několik sloves, ale neznáme jejich přesný význam. Můžeme jen předpokládat slovesa jako *dát*, *dostat*, *převést*, *vydávat* apod.[1702] Celá řada staroperských správních textů v archivu chybí, a proto lze předpokládat, že perština sloužila Achaimenovcům především jako jazyk monumentálních nápisů, nikoli jako jazyk správy – tuto funkci plnila babylónština, elamština a aramejština.

Dochovalo se pět váz nesoucích jména svých majitelů. Jedna z nich patřila Xerxovi (*XVa*), další čtyři pak dle pořadí neznámému

[1701] Přičemž lze jen těžko soudit, kolik číslic bylo napsáno před dvojkou samotnou.

[1702] M. W. Stoper – J. Tavernier, *An Old Persian Administrative Tablet from the Persepolis Fortification* in: Achemenet, Juin 2007, online, www.achemenet.com/document/2007.001-Stolper-Tavernier.pdf (citováno 12. srpna 2009).

Artaxerxovi (*AVsa – AVsd*). Na těchto vázách jsou dva podobné typy nápisů, první je „Xerxés // Artaxerxés, velký král“ (*XVs*, *AVsa*), druhý je „Artaxerxés, král“ (*AVsb-AVsd*). Za zmínku stojí i stříbrná mísa známá ve čtyřech identických kopiích, jež patřily králi Artaxerxovi I., na níž stojí: „Artaxerxés, velký král, král králů, král zemí, syn krále Xerxa, syna krále Dáreia; v jejichž domě byla vyrobena tato stříbrná mísa.“ (*A*^{1}*I*). Našlo se také několik zlatých táců se jmény králů a jejich rodokmeny, dva z nich dokonce nesou jména Dáreiových předků – Ariáramny a Arsámy (*AmH*, *AsH*). Zajímavé je, že Ariáramnés i Arsamés jsou zde jmenováni jako achaimenovští králové, ačkoli jimi nebyli. Zvláštní je i fakt, že na obou tácech je nápis pouze ve staré perštině, elamská nebo babylónská verze úplně chybí. Na místě je domněnka, že tyto tácy byly zhotoveny (nebo popsány) za vlády Dáreia I., který se jejich prostřednictvím snažil ukázat, že je královské krve, a může si tudíž činit nárok na perský trůn, uvolněný po Kambýsově smrti.

Kromě delších staroperských nápisů známe i několik desítek kratších textů, které se většinou vyskytují na reliéfech v okolí zobrazovaných postav a slouží jako jejich popisky. Tyto krátké texty bývají často trojjazyčné a co do stylu se jedná o krátká sdělení typu: „Toto je mág Gaumáta, ten lhal, pravil: ‚Já jsem Smerdis, syn Kýrův.‘ Já jsem král.“ (*DBb*) Tyto menší nápisy se pak většinou znovu opakují jako součást nápisu doprovázejícího reliéf.

4. *Avesta*

Avesta je sbírka náboženských textů sepsaná ve starém východoíránském jazyce neznámého jména, který je obvykle označován buď jako avestština, nebo jako jazyk *Avesty*. Avestština, spolu se starou perštinou, je nejlépe dochovaný starý íránský jazyk. Texty avestské

jsou na rozdíl od textů staroperských obsáhlejší a stylově i lexikálně bohatší. Za autora nejstarších částí *Avesty* je považován *prorok* Zarathuštra[1703] (v řeckých pramenech uváděný jako *Zoroastér*, v moderní perštině jako *Zardošt*). Zarathuštra sám však své učení pouze vykládal (ve většině případů recitoval) a jeho myšlenky se zpočátku šířily pouze ústní formou. K jejich zapsání došlo až mnohem později, a to za vlády Sásánovců (nejstarší rukopis části Avesty pochází z r. 1288 po Kr.). I díky tomu, že nejstarší části Avesty se zpočátku šířily pouze ústně, neznáme název celé sbírky. Název *Avesta* pochází z moderní perštiny, kde je tato památka nazývána *Avastá*. Novoperské pojmenování vychází ze středoperského (pahlavského) slova *abestág* či *apasták* s významem „chvála“. Původně byla avestština označována také jako stará baktrijština, ale toto pojmenování se přestalo používat poté, co byla objevena „nová“ baktrijština, středoíránský jazyk z území dnešního Afghánistánu. Jiné pojmenování – *Zand* či *Zend* –vychází ze středoperského pojmenování komentářů k Avestě, ale ani toto označení se již neužívá.

O samotném tvůrci *Avesty,* Zarathuštrovi, toho nevíme mnoho. Několik událostí z jeho života je přímo zmíněno v některých pasážích *Avesty*, zejména v gáthách, ale tyto informace nestačí k důkladnějšímu poznání jeho osobnosti. Sám Zarathuštra uvádí, že pochází z rodu Spitámovců, známe jména jeho rodičů. Matka se jmenovala Dughdhóvá a otec Pourušáspa. Známe jméno jeho manželky Hvóvi, jména jeho tří dcer a tří synů a jména některých jeho příbuzných, mnoho informací to však není. Zarathuštra se podle *Avesty* narodil ve vesnici v kraji *Arák*, ale bohužel nevíme, kde přesně se tento kraj nacházel. Soudí se, že v oblasti nazývané *Airjánem Vaédžó*,[1704] ale přesnější lokalizace je sporná. Předpokládá se, že *Airjánem Vaédžó* leželo zhru-

[1703] V této kapitole budou všechna jména uváděna v původním znění, a to v českém přepisu nejlépe odpovídajícímu původní výslovnosti. Bude-li vzhledem k historickým paralelám nutné, pak některá jména budou uvedena v řecké, případně latinské podobě. Jelikož Zarathuštrovo učení je dodnes živým náboženstvím, budou některé základní pojmy uvedeny i v moderní íránské perštině.

[1704] Pojem *Airjánem Vaédžó* znamená „rozšíření Árjů“; tento termín známe i z pozdějších íránských jazyků: ve střední perštině jako *Érán-Véž*, v moderní perštině *Írán-Víz*; z první části tohoto pojmenování vzešlo i moderní jméno Persie (Írán).

ba na území starověké Baktrie, tj. dnešního severního Afghánistánu a jižního Tádžikistánu. Problematické je rovněž časové zařazení Zarathuštrova života. Z *Avesty* samotné se o tom nic nedozvídáme, máme až některé indicie vycházející z mladších tradic, tyto jsou však nepřesvědčivé. Některé prameny tvrdí, že Zarathuštra se narodil přibližně 300 let před vpádem Alexandra Velikého do Persie, ale nevíme, na jakých informacích je toto datum založeno. Podle archaických rysů avestského jazyka se však soudí, že Zarathuštra žil někdy v období mezi prvním tisíciletím až 8. stol. př. Kr., ale objevují se i názory, že mohl žít kolem 1200 př. Kr., či dokonce již v polovině 2. tis. př. Kr. Bližším vodítkem k poznání Zarathuštrovo života je jeho misijní činnost. Víme, že dlouhá léta chodil sám a snažil se získat věřící, jež by sloužili Ahurovi Mazdovi, ale nedařilo se mu to. Pozdějším prvním členem mazdaistické obce se stal jeho bratranec Maidhjóimáonha. Nakonec našel pro svou víru mocného spojence v osobě *kavi* (knížete) Víštáspy ve východním Chorásánu. Osoba Víštáspy svedla mnoho badatelů k myšlence, že by mohlo jít o Dáreiova otce, Achaimenovce Hystaspa (staropers. *Vištáspa*), ale neodpovídá to dochovaným pramenům, např. v *Avestě* jsou jmenováni synové Víštáspy, ale není uveden Dáreios. Rovněž se nepředpokládá, že by Achaimenovci pocházeli či vládli v Chorásánu, když si Dáreios později činí nárok na vládu nad Persií. V historických pramenech se o mazdaismu zmiňuje Hérodotos ve svých *Dějinách* (I,131–132; I,136–138; I,140) a také Xenofón v díle *O Kýrově vychování* (I,2,6–8), tyto zmínky jsou však jen nepřímé, často interpretované jako obecně perské mravy a obyčeje.

Učení mazdaismu lze jednoduše charakterizovat jako dualistické náboženství, v němž proti sobě stojí principy Dobra a Zla. Dobro představují *ahurové*, původně stará íránská božstva, která však v Zarathuštrovo učení dostala novou podobu. Hlavním představitelem byl Ahura Mazda (řec. *Órmazdés*, novopers. *Hormozd*), jehož jméno se vykládá jako *Pán-Moudrost*; po jeho boku stály další bytosti, jako byla např. Pravdivost či Řád (*Aša*; staropers. *Rta*, novopers. *Rástí* či *Aše*), Blahodárné smýšlení (*Spenta Mainjuš*), Dobré smýšlení (*Vohu Mana*, novopers. *Bahman*), Duše krávy (*Géuš urvan*), bohyně Aredví Súrá Anáhitá, bohové Mithra (novopers. *Mehr*), Verethraghna (novopers. *Bahrám*), Haoma (novopers. *Húm*), Jima (či *Jima Chšaéta*, novopers. *Džamšíd*) a jiní. Zlo představovali *daévové* (démoni; staropers. *daiva*, novopers. *dív)*, jejichž vůdcem bylo Špatné smýšlení

(*Angra Mainjuš*; novopers. *Ahríman*) a spolu s ním pak Klamství (*Drudž*; staropers. *Drauga*, novopers. *Dorúgh)*, Zlé smýšlení (*Aka manah*), drak Aži Daháka (novopers. *aždahá* dnes znamená draka obecně*)* a další. Mazdaismus byl náboženský systém založený na opozici Pravdy a Lži, na věčném boji Ahury Mazdy s Angrou Mainjuem, ale fakticky zde byl pouze jediný bůh – Ahura Mazda – a spolu s ním ostatní božstva. Angra Mainjuš nebyl v žádném případě bohem, ale jen nejvyšším z *daévů*. V tomto ohledu je třeba si uvědomit, že ačkoli se jednalo o systém dualistický, byly zde již poměrně jasné prvky monotheismu. Rozebírat podrobněji mazdaistické náboženství by vydalo na nejednu publikaci, a proto se pokusím celé učení shrnout co nejjednodušeji: od každého člověka se očekávalo, že se vydá na cestu Pravdy a nebude podporovat Klamství, ale je na každém jedinci, aby si zvolil svou cestu a nesl následky svého rozhodnutí.[1705] Předpokládá se, že mazdaistické učení později ovlivnilo velká monotheistická náboženství Předního východu – judaismus, manicheismus a islám. Mazdaismus je dodnes živým náboženstvím. Početná komunita věřících žije v okolí města Jazd na východě Íránu, další věřící žijí v západní Indii. Indičtí mazdaisté bývají často označování jako pársové.

4.1 Jazyk *Avesty*

Avestský jazyk se řadí k východoíránským jazykům a je blízce příbuzný staré perštině, od níž se však v některých rysech liší. Blízký je rovněž sanskrtu, ačkoli zde jsou již rozdíly větší.[1706] Na rozdíl od staré perštiny nemá avestština žádného moderního pokračovatele, aniž

[1705] Zájemci o hlubší poznání uvedené problematiky viz P. Vavroušek, *Učení nejstaršího mazdaismu*, in: P. Zemánek (vyd.), *Chatreššar 2001*, Praha 2002, str. 49–86 (s literaturou).

[1706] Na dokumentování podobnosti avestštiny a sanskrtu uvádím příklad předložený Williamem Jacksonem, který převedl avestský text *Tem amavantem jazatem, súrem dámóhu sévištem, Mithrem jazái zaóthrábjó* (Jašt 10.6a-c) do sanskrtu následovně: *Tam amavantam jadžatam, śúram dhámasu śávištham, Mitrám jadžái hótrábhjah*; viz A. V. W. Jackson, *Avesta Grammar*, Stuttgart 1892, str. xxxi–xxxii; český překlad zní: „Toho silného, hodného uctívání, mocného, mezi bytostmi nejsilnějšího, Mithru chci uctít úlitbou“; viz P. Vavroušek, *O rekonstrukci praindoevropštiny*, Praha 2007, str. 23–24. Podobně lze převést i další avestské texty do sanskrtu či naopak, aniž by se ztratily základní metrické principy jednoho či druhého jazyka.

by jí to ubíralo na významu při studiu moderních íránských jazyků. Tento fakt není zastíněn ani relativním mládím dochovaných písemných památek v tomto jazyce, protože avestština je ve skutečnosti mnohem starší než stará perština. Na rozdíl od ostatních íránských jazyků nevíme, který íránský kmen tento jazyk používal, na kterém území se jím mluvilo a neznáme ani časové rozmezí užívání avestštiny a její jméno v soudobých pramenech. Na tyto otázky lze odpovědět jen rámcově: avestština byla jazykem blíže neznámého íránského kmene (či kmenů) žijícího na východě oblasti osídlené Íránci. Můžeme se domnívat, že se jí užívalo v kraji *Airjánem Vaédžó*, a zřejmě byla i Zarathuštrovou mateřštinou. Pokud jde o dataci, otázka je stejně sporná jako biografická data autora *Avesty*. Můžeme předpokládat zhruba období mezi lety 1200–700 př. Kr.

Jazyk *Avesty*, jak jej známe dnes, prošel v minulosti složitým vývojem, jehož část však na základě známých pramenů nemůžeme dokumentovat. První fakt, který je třeba si uvědomit, je že jazyk dochovaných literárních památek v avestštině byl v době jejich zapsání dávno mrtvý. Jednotlivé části *Avesty* se původně přenášely výhradně ústní tradicí, dochované rukopisy *Avesty* pocházejí z konce 13. stol. po Kr. Jazykovědci dnes dělí avestský jazyk na dva dialekty – na starší (gáthovou) a mladší avestštinu. Nejedná se však o dvě fáze téhož jazyka, ale o rozdělení na dva soudobé dialekty jednoho jazyka.[1707]

Avesta se dlouhou dobu, snad více než dva tisíce let, tradovala ústně. Z rukopisů z konce 13. stol. po Kr. víme, že v tomto období byla zapsána novým písmem, které vzniklo rozšířením středoperského (pahlavského) kurzivního písma. Dochovalo se rovněž několik památek psaných přímo pahlavskými písmeny. Avestské písmo se skládá z patnácti grafémů pro vokály a čtyřiceti grafémů pro konsonanty, přičemž některé fonémy mohou být zapsány pomocí více grafémů. Avestské písmo, bez ohledu na grafické dublety, obsahovalo větší množství grafémů než fonémů, tento rozdíl mezi zápisem a původním fonetickým systémem byl způsoben právě dlouhou ústní tradicí. Jelikož avestština byla zapsána už jako mrtvý jazyk a neexistovala žádná pevně kodifikovaná pravopisná norma, stejná slova se v textech často zapisují

[1707] R. N. Frye, *Historical remarks on the two dialects of the Avesta*, in: J. M. Unvala (vyd.), *Dr. J. M. Unvala Memorial Volume*, Bombay 1964, str. 30–34.

různým způsobem – některé způsoby zápisu tedy vyjadřují jednotlivé varianty výslovnosti, které mohly vzniknout až v pozdějším období.

Gramatika avestského jazyka vychází z indoíránského prajazyka, většina gramatických kategorií je podobná staré perštině a sanskrtu. Avestština zachovává systém osmi pádů ve třech číslech (singulár, duál, plurál), skloňování je založeno na systému kmenů, kdy rozlišujeme kmeny vokalické (končící v kořeni na *-a-, -á-, -i-, -í-, -u-, -ú-*) a kmeny konsonantní (zakončené na *-n-, -nt-, -s-, -t-, -d-, -r-, -p-*), sklonění bylo shodné pro substantiva i adjektiva a systém pronomin rozvíjí v některých pádech enklitické tvary. Gramatické kategorie slovesa jsou v avestštině téměř shodné se stavem známým z védského jazyka – sloveso rozlišuje tři osoby ve třech číslech, čtyři časy (prézens, imperfektum, aorist, perfektum), pět slovesných způsobů (indikativ, injunktiv, konjunktiv, optativ, imperativ) a čtyři rody (aktivum, médium, stativ a pasivum). Jednotlivé slovesné tvary se tvoří napojováním jedné ze dvou řad osobních koncovek a připojením augmentu či reduplikací kmene. Jednotlivé tvary se tedy od sebe mohou značně lišit, protože při jejich tvorbě ještě hrají významnou roli změny v přízvuku. Avestština je v mnoha ohledech archaičtější než stará perština (srv. 3.1) a lépe dokládá stav íránského prajazyka, od něhož se však již v mnoha ohledech liší.

4.2 Literární památky *Avesty*

Literární památky *Avesty* lze jednoduše rozdělit na dvě hlavní části: na *Avestu* samotnou – tj. památky psané avestským jazykem – a na *Zand* (či *Zend*) – památky psané jazykem středoperským. V pozdějších dobách se objevují rovněž překlady do sanskrtu. *Avesta* jako taková představuje hlavní část mazdaistické věrouky, *Zand* jsou středoperské překlady z avestštiny a komentáře k *Avestě* (ať už k částem avestským tak středoperským). Jak už bylo řečeno výše, jednotlivé části *Avesty* se po dlouhá staletí tradovaly ústní formou z učitele na žáka. Učení těchto textů bylo částečně usnadněno veršovanou formou většiny skladeb, ale ne všechny části *Avesty* byly veršované, několik jich známe i v prozaické formě. Podle známých pramenů nejsou písemné památky starší než z konce 13. století, ale máme několik mladších indicií, že avestské texty mohly být zapsány již mnohem dříve. V pahlavských památkách *Dénkart* a *Ardá Wiráz-námag* se uvádí, že první texty byly zapsány již v achaimenovském období, ale všechny

měly být zničeny Alexandrem Velikým při jeho vpádu do Persie. Další nepřímou zmínkou může být i fakt, že v *Hóm Jaštu* je uvedeno: „Haoma uděluje těm, kdo se věnují učení *naskům*, svatost a vědění.“[1708] *Nasky* byly jednotlivé části *Avesty* (celkem jich mělo být 21), je však otázkou, zda byly v tomto případě myšleny knihy, či učení jednotlivých částí nazpaměť. Zda byly některé části *Avesty* skutečně alespoň zapsány již v achaimenovském období (neřkuli již za Zarathuštrova života), lze těžce prokázat. Pokud tomu tak bylo a skutečně je nechal spálit Alexandr, nemáme pro to spolehlivé doklady.[1709]

Avesta samotná je sbírka jednotlivých textů, jejíž části jsou následující:[1710] *Jasna* (Obětování; *Y.*) má 72 kapitol (ave. *háiti*), které pak spolu tvoří další, menší celky jako např. *Hóm Jašt* (Hymnus ku poctě Haomově; *Y.* 9–11), *Bagán Jašt* (*Y.* 19–21), *Gáthá Ahunavaití* (*Y.* 28–34), *Jasna Haptanháiti* (Jasna Sedmidílná; *Y.* 35–41), *Gáthá Uštavaití* (*Y.*43–46), *Gáthá Spentamainjú* (*Y.* 47–50), *Gáthá Vohuchšathrá* (*Y.* 51), *Gáthá Vahištóiští* (*Y.* 53), *Sróš Jašt* (Hymnus k poctě Sraošově; *Y.* 57), *Átachš Nijájišn* (Modlitba k Ohni; *Y.* 62). Kromě těchto hlavních částí obsahuje *Jasna* řadu dalších textů, modliteb a komentářům k nim. Jakýmsi přídavkem k *Jasně* je sbírka modliteb *Visprad* (ave. *Víspe ratavó*, Modlitba ke všem patronům; *Vr.*). Samostatnou částí *Avesty* je tzv. *Churtak apasták* (Malá Avesta), obsahující následující pasáže: pět modliteb *nijájišn (Ny.)*, pět *gáth (G.)*, čtyři *áfrinagány (A.)*; další částí je *Síh róčak* (Třicet dní); *Jašty* (Vyznání; *Yt.*) – hymny adresované jednotlivým božstvům; *Vidévdát* (Ustanovení proti démonům; *V.*) a dále celá řada fragmentů: *Nírangistán (N.)*, *Pursišníhá* (Otázky; *P.*) – jakýsi mazdaistický katechismus, traktát o posmrtném

[1708] O. Klíma, *Oběti ohňům. Výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*, Praha 1985, str. 73.

[1709] Faktu, že existovaly rukopisy *Avesty* z *(před)*achaimenovského období, však nenasvědčuje ani pozdější písemná tradice – kdyby byla *Avesta* zapsána staroperským klínovým písmem, pak by Alexandr neměl co pálit, kdyby byla psána jiným písmem, pak by zřejmě tato písemná tradice pokračovala i za Sásánovců. V tomto případě by však avestské písmo bylo vytvořeno na základě kurzivní varianty pahlavského písma, které je samo o sobě variantou aramejské abecedy, a písmo avestské je tudíž mnohem mladší.

[1710] Za jmény jednotlivých částí *Avesty* uvedu v závorce zkratku užívanou ve vědecké literatuře při citování textů; při odkazech na některou z částí *Avesty* v následujícím textu budu při citacích užívat právě tyto zkratky.

životě *Aogemadáéčá* (My se vyznáváme; *Aog.*), eschatologické pojednání *Hádócht Nask* (Spolu s řečeným; *H.*), avestsko-středoperský slovník *Frahang í Óím (FiO.)*, *Áfrín í Zardošt* (Blahořečení Zarathuštrovo; *Az.*), *Vištáspa Jašt* (Jašt ku poctě Víštáspově; *Vyt.*), *Nírang í Átachš* (Rady týkající se kultu ohně; *Any*), *Vaétha Nask* (*Vn.*) a další menší fragmenty. Části obsažené v *Malé Avestě* jsou však většinou mladšího data.

V *Zandu*, středoperském komentáři k *Avestě*, je v části *Dénkart* uveden soupis všech částí *Avesty*, resp. uvádí ty, které byly přeloženy do střední perštiny (a také části nově sepsané, které v původní sbírce nebyly). Po srovnání textů citovaných v *Dénkartu* s dochovanými texty zjistíme, že se nám zachovala přibližně čtvrtina původní sbírky. Zahrneme-li texty neuvedené v *Dénkartu*, pak můžeme předpokládat, že dnes známe necelou třetinu staré *Avesty*. Jsou-li údaje z *Dénkartu* pravdivé, pak jediný text, který se dochoval v původním rozsahu, je *Vidévdát*, ostatní části sbírky jsou neúplné.[1711]

4.2.1 Modlitby

V *Avestě* je obsaženo několik desítek modliteb určených pro různé příležitosti. Největší soubor se nachází ve *Vispratu*. Za nejdůležitější jsou považovány čtyři modlitby: *Ahuna vairjó*, *Ašem vohú*, *Jeňhé hátam* a *Airjémá išjó*. Z mazdaistických modliteb je nejznámější modlitba vzývající *Ašu – Ašem vohú* (Řád je nejlepší dobro), která se recitovala pětkrát denně, spolu s dalšími modlitbami určenými pro jednotlivé úseky dne (pravděpodobně podle mazdaistického vzoru byl později vytvořen systém pěti denních modliteb, jak jej známe u muslimů). *Ašem vohú* se kromě původní avestské verze dochovala ještě ve středoperském překladu. Další překlad je znám ze sogdijštiny, jazyka užívaného ve Střední Asii. Znění této základní mazdaistické modlitby

[1711] Pro zájemce o četbu částí *Avesty* přeložených do českého jazyka doporučuji zejména následující literaturu: O. Klíma, *Oběti ohňům. Výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*, Praha 1985, str. 37–304; O. Klíma, *Zarathuštra*, Praha 1964, str. 160–187; O. Klíma, *Dějiny avestské, staroperské a středoperské literatury*, in: J. Rypka (vyd.), *Dějiny perské a tádžické literatury*, Praha 1956, str. 21–29; J. Bečka, *Hledání pravdy a krásy. Antologie perské literatury*, Praha 2005, str. 15–19.

je následující: „Ašem (Řád) je nejlepší dobro; / podle přání jest, podle přání nám ať jest / to Ašem k nejlepší odměně.“[1712]

4.2.2 Kultické texty

Ze sedmdesáti dvou kapitol *Jasny* tvoří nejstarší významnou část soubor pěti *gáth*, tvořených sedmnácti hymny. Gáthy jsou napsány v tzv. starší avestštině (či v tzv. gáthovém dialektu) a jejich autorství je připisováno samotnému Zarathuštrovi, proto představují cenný pramen k poznání jeho života i počátků mazdaismu. Gáthy tvoří pět veršovaných celků, z nichž první je *Gáthá Ahunavaití*, následuje *Gáthá Spentamainjú*, *Gáthá Vohuchšathrá* a *Gáthá Vahištóiští*. Jednotlivé sloky gáth se metricky opakují, ale jejich metrika není časoměrná jako například v řečtině, ale je založena na počtu slabik a na poloze přízvuku. Gáthy vyjadřují prvotní Zarathuštrovy myšlenky při tvorbě nového náboženského systému (*daéná*), je zde mnoho narážek vztahujících se ke staršímu íránskému náboženství a také mnoho myšlenek, které prorok později opustil či změnil, zejména ve vztahu k haomě (v gáthách zakazuje její požívání, později v *Hóm Jaštu* svůj názor mění). Zajímavé jsou i pasáže vztahující se přímo k Zarathuštrovu životu – k jeho misionářské činnosti – uvedeni jsou jeho stoupenci i odpůrci, cenným pramenem je i prorokova řeč na svatbě jeho dcery. Gáthy přinášejí také cenné informace o životě starých íránských kmenů a o jejich zvycích, mnohé z nich se však Zarathuštra snaží vymýtit či změnit, odvolává se zejména na fakt, že spousta špatných rituálů a obětování neslouží pro dobro lidu, ale vedou jej na scestí Lži a k uctívání *daévů*.

První gátha, tzv. *Gáthá Ahunavaití* (tj. gátha začínající modlitbou *Ahunem vairím*; *Y.28–34*), je tvořena sedmi hymny, každá sloka je tvořena třemi šestnáctislabičnými verši s césurou po sedmé slabice. V první části (*Y.28*) je vzýván Ahura Mazda jako nejvyšší božstvo a poté další božstva, která mu pomáhají v boji proti stoupencům Lži. V *Y.29* si Duše Krávy (*Géuš urvan*) stěžuje božstvům, že jsou kvůli obětem vybíjena celá stáda dobytka, a žádá lidi, aby s dobytkem při obětování zacházeli moudře. Duše Krávy se obrací na *Ašu*, aby

[1712] *Ys.* 27,14; O. Klíma, *Dějiny avestské, staroperské a středoperské literatury*, in: J. Rypka (vyd.), *Dějiny perské a tádžické literatury*, Praha 1956, str. 22.

jí pomohla, ta však nemá dostatečnou moc a prostřednictvím Zarathuštry se obrací přímo k Ahurovi Mazdovi. Ti, kdo zle obětují, jsou stoupenci Angry Mainjua, dobytek má být podřízen dobrému pastýři, a tím má být Zarathuštra. V následujícím hymnu (*Y.30*) je vysvětlen základ dualistického pojetí mazdaistického náboženství: na počátku byli dva původní duchové, kteří při prvním setkání určili běh světa, jeden z nich se přiklonil na stranu Pravdy a Řádu, druhý na stranu Lži. Poté se na jednu či druhou stranu přidali i *ahurové* a *daévové*, původně íránská božstva, která však v mazdaismu dostala novou úlohu. Ve čtvrtém hymnu první gáthy (*Y.31*) Zarathuštra zdůrazňuje své poslání a prohlašuje, že ti, kdo se přidají na jeho stranu, budou odměněni dobrými božstvy, poté co tito zvítězí nad Lží. Člověk by se měl přiklonit k *Aše*, podobně jako se skot přidal k usedlým pastevcům, a nikoli ke krutým kočovníkům, jež brutálně obětují dobytek; dále (*Y.32*) oslovuje *daévy*, falešná božstva, které upozorňuje, že oběti nejsou připravovány pro ně, nýbrž pro Ahuru Mazdu. *Daévové* se však nechtějí smířit s tím, že by měli přijít o své oběti, a dále svádějí duše lidí ke špatnostem. V *Y.33* Zarathuštra ukládá zbožným (tj. stoupencům *Aši*), aby soudili a trestali méně zbožné či stoupence Lži. Poslední hymnus první gáthy (*Y.34*) je zamyšlením nad smyslem a významem obětí jak pro lidi, tak pro božstva. Zarathuštra zmiňuje význam správně provedených obětí a rituálů a podtrhuje jejich význam zejména po smrti, kdy se duše odebírá k Mostu Rozhodčího, kde se setká se svým svědomím. Dobré svědomí zde má podobu mladého krásného děvčete, zatímco špatné svědomí vypadá jako šeredná babice.[1713]

Druhou gáthou je *Gáthá Uštavaití* (tj. gátha začínající slovem *Uštá*, „podle přání“; *Y.43–46*) o čtyřech hymnech s pěti slokami o jedenácti slabikách s césurou po čtvrté slabice. První hymnus (*Y.43*) začíná invokacemi k Zarathuštrovi, aby se u božstev přimluvil za splnění přání lidí, dále Zarathuštra uvádí své osobní náboženské prožitky, mimo jiné setkání s *Ašou* a Ahurou Mazdou, zde Zarathuštra oznamuje své nejpřednější touhy a své poslání. V následujícím hymnu (*Y.44*) klade Zarathuštra řadu řečnických otázek, jimiž se obrací k bohu. Těmito otázkami upevňuje pozici Ahury Mazdy v náboženském systému, ten je zde představen jako tvůrce věcí, Řádu a uspořádáni světa. Znovu

[1713] Toto téma je podrobněji rozebráno v části *Hádócht Nask* v tzv. *Malé Avestě*.

se obrací ke starým bůžkům uctívaným *karapany* a *usidži* (falešnými kněžími), kteří svádějí lidi na scestí, a vede lidi k obětování skotu démonu *Aéšmovi*. Hymnus *Y.45* varuje před falešnými učiteli a před nesmiřitelností Řádu a Lži a vyzývá lidi, aby si s boží pomocí zajistili blahobyt a věčnou spásu. Čtvrtý hymnus druhé gáthy (*Y.46*) popisuje Zarathuštrovy osobní prožitky a zkušenosti během jeho misionářské činnosti, také zde je patrné dualistické chápání světa. Hlavními odpůrci usedlých pastevců jsou kočovníci ze severních oblastí – toto pojetí se později projeví také v mladší íránské literatuře, kde proti sobě stojí Íránci a Túrové (či Túránci, tj. středoasijští kočovníci).

Přímo za druhou gáthou následuje *Gáthá Spentamainjú* (tj. gátha začínající slovy *Spenta Mainjú*, „se Svatým Duchem"; *Y.47–50*) o čtyřech čtyřveršových hymnech s verši o jedenácti slabikách s césurou po čtvrté slabice. V úvodním hymnu této gáthy (*Y.47*) je oslavován Svatý duch (*Spenta Mainjuš*) jako božská bytost i jako lidská snaha a úsilí o dosažení dobra. Dále (*Y.48*) vyjadřuje Zarathuštra víru v odměnu pravověrným po vítězství Řádu nad Lží. Moudrými nazývá stoupence Ahury Mazdy – ty, kdo poslouchají jeho příkazy; nicméně ti, kdo tak nečiní či kolísají v jejich uskutečňování, dopadnou špatně; zároveň odsuzuje *haomové* obřady a zuřivost jejich opojených účastníků. Ve třetím hymnu (*Y.49*) zmiňuje Zarathuštra další osobní prožitky a uvádí zde svého protivníka Béndvu, který spolu s falešnými proroky špatně zachází se skotem. Hymnus *Y.50* uvádí Zarathuštrovy otázky ohledně jeho osudu po smrti. Ahura Mazda odpovídá, že každý pravověrný zastánce Řádu dosáhne ráje, a také říká, že ten, kdo prosadí mazdovské náboženství do okolních zemí, bude dobře odměněn.

Čtvrtá gátha (*Gáthá Vohuchšathrá*, tj. gátha začínající slovy *Vohú chšathrem*, „dobrá moc"; *Y.51*) následuje přímo za *Gáthou Spentamainjú*; jedná se o jediný hymnus o 22 tříveršových slokách se čtrnáctislabičnými verši s césurou po sedmé slabice. Tato gátha se zabývá pojmem moci (ave. *chšathrem*). Ti, kdo správně obětují, dostanou od božstev moc, stejně jako se díky obětem dostává moci božstvům. Moc je zde chápána jako jiný pojem Řádu. Zarathuštra zmiňuje boží soud žhavým tekutým kovem, který má dokázat, zda je věřící schopen být i za nejtěžších podmínek věrný Ahurovi Mazdovi. Tomuto soudu měl být podroben i sám prorok.

Poslední z gáth *Gáthá Vahištóiští* (tj. gátha začínající slovy *Vahišta ištiš*, „nejlepší snaha"; *Y.53*), tvoří, shodně se čtvrtou gáthou, jediný

hymnus; jeho metrická forma je poněkud složitější než předchozí uvedené: ze čtyř veršů jsou první dva verše dvanáctislabičné s césurou po sedmé slabice, druhé dva jsou devatenáctislabičné se dvěma césurami – po sedmé a čtrnácté slabice. Tato gátha popisuje další událost z prorokova života, totiž svatbu jeho nejmladší dcery Pouručisty s Džamáspou. Text gáthy zachycuje Zarathuštrovu promluvu na svatbě a rady nastávajícím manželům. Zmiňuje zde úlohu muže a ženy v rodině i ve společnosti: muž má být své ženě ochranou, žena má uznávat jeho moc ochránce a pečovat o manžela a domácnost. Pokud budou lidé dobře obětovat, získají odměnu v podobě trvalého manželského štěstí. Tato gátha, na rozdíl od ostatních, se neobrací k bohům, ale přímo k mazdaistické obci, jíž jsou směřována prorokova ponaučení.

Jasna (obětování), zde myšlena v užším slova smyslu, je liturgický text sepsaný v mladší avestštině, podobně jako ostatní části *Avesty* s výjimkou gáth a *Jasny Sedmidílné*. *Jasna* obsahuje převážně náboženské invokace poměrně jednotvárného rázu a její části byly předčítány během denních rituálů, jež vycházejí ze starších indoíránských tradic. Zajímavou částí *Jasny* je *Jasna Haptanháiti* (Jasna Sedmidílná*; Y.35–41*). Jedná se o jediný prozaický text ve sbírce klasické *Avesty*, který je, na rozdíl od ostatních kapitol *Jasny*, napsán ve staré avestštině. Jednotlivé části *Jasny Sedmidílné* obsahují chvalozpěvy jednotlivým božstvům – první díl (*Y.35*) chválí *Ahury* a *Améši Spenty*, druhý (*Y.36*) oslavuje Oheň, třetí (*Y.37*) uctívá *Ahury*, *Fravaši*, Pravdivost a *Améši Spenty*, čtvrtá část (*Y.38*) je věnována Zemi a Vodstvu, pátá (*Y.39*) dobytku, šestá (*Y.40*) je modlitbou pomáhajícím a sedmá část (*Y.41*) je modlitba k Ahurovi Mazdovi.

Další částí *Jasny* je 21 *jaštů* (vzývání) – metricky osmi či dvanáctislabičných skladeb, které se obracejí k jednotlivým mazdaistickým božstvům. Jašty zčásti navazují na staré indoíránské mýty, ale ty jsou pojaty novým způsobem, aby lépe vyhovovaly potřebám nově vznikajícího náboženského systému. Jašty jsou v rámci *Jasny* různě uspořádány a jejich pořadí bývá podle tradice řazeno následovně: Yt.1 *Óhrmazd Jašt* (Jašt ku poctě Ahury Mazdy; 33 veršů), Yt.2 *Haft Amahraspand Jašt* (Jašt ku poctě sedmi Améša Spentů; 15 veršů), Yt.3 *Ardawahišt Jašt* (Jašt ku poctě Aši Vahišty; 19 veršů), Yt.4 *Hordád Jašt* (Jašt ku poctě Haurvatátu; 11 veršů), Yt.5 *Ábán Jašt* či *Ardvísúr Jašt* (Jašt ku poctě Vod či Jašt ku poctě Aredví Súry Anáhity; 132

verše), Yt.6 *Chwaršéd Jašt* (Jašt ku poctě Zářícího slunce; 7 veršů), Yt.7 *Máh Jašt* (Jašt ku poctě Měsíce; 7 veršů), Yt.8 *Tištar Jašt* (Jašt ku poctě Tištrjově; 62 verše), Yt.9 *Góš Jašt* (Jašt ku poctě Drváspině; 33 verše), Yt.10 *Mihr Jašt* (Jašt ku poctě Mithrově; 145 veršů), Yt.11 *Sróš Jašt* (Jašt ku poctě Sraošově; 23 verše), Yt.12 *Rašn Jašt* (Jašt ku poctě Rašnuově; 47 veršů), Yt.13 *Fravardín Jašt* (Jašt ku poctě Fravaši; 158 veršů), Yt.14 *Warharán Jašt* (Jašt ku poctě Verethraghnově; 64 verše), Yt.15 *Rám Jašt* (Jašt ku poctě boha Vajua; 58 veršů), Yt.16 *Dén Jašt* (Jašt ku poctě Moudrosti; 20 veršů), Yt.17 *Ard Jašt* (Jašt ku poctě Aši; 62 verše), Yt.18 *Aštád Jašt* (Jašt ku poctě Chwareny; 9 veršů), Yt.19 *Zamjád Jašt* (Jašt ku poctě Země; 97 veršů), Yt.20 *Hóm Jašt* (Jašt ku poctě Haomově; *3 verše)*, Yt.21 *Vanant Jašt* (Jašt ku poctě hvězdy Vega; 2 verše).

Pátý jašt je vzýváním Aredví Súry Anáhity ve 132 verších a jeho obsah se rozpadá do několika částí: nejdříve oslavuje samu bohyni Anáhitu, poté vypočítává různé božské bytosti, které jí přinesly oběť, dále Zarathuštrovi na jeho dotaz sděluje formu a obsah přinášených obětí a končí poetickým popisem bohyně jako ztepilé, vznešené dívky. Desátý jašt velebí Mithru jako patrona válečníků, ochránce pastvin a *Airjánem Vaédžó* jako garanta sociální smlouvy a boha nebes. Dvacátý jašt byl věnován Haomovi a jedná se o rozpravu Zarathuštry s Haomou. Prorok zde mění svůj pohled na *haomové* rituály a upravuje svá nařízení zaznamenaná v gáthách.

Vidévdát (ave. *Ví-Daévó-Dáta*) neboli *Ustanovení proti daévům* je jazykově nejmladší text *Avesty* – byl sepsán v mladší avestštině, resp. v pozdní fázi tohoto jazyka, a předpokládá se, že pochází až z mladších období. Text je sice lingvisticky méně zajímavý než ostatní části *Avesty*, ale má několik jiných předností. Podle *Dénkartu* by měl být *Vidévdát* se svými 22 částmi jedinou kompletně zachovalou částí *Avesty* a také je nesmírně zajímavý jako zdroj pro poznání mytologie a společnosti íránských kmenů z období před Zarathuštrovým učením. Jedná se však o text nesmírně složitý a obsahově různorodý, jehož některé části nebyly dosud jednoznačně interpretovány. V první části *Vidévdát*u je uveden soupis 164 zemí stvořených Ahurou Mazdou a jeho soupeření s Angrou Mainjuem (*Vd.1*), druhá část se věnuje především mýtům o Jimovi Chšaétovi, prvním vládci světa, a to skutkům, jako bylo například postupné rozšiřování světa (*Vd.2*). Třetí částí začíná vlastní rituální část souboru, je zde uveden nespočet rituálních

přikázání, např. o znečištění při kontaktu s mrtvolou a následném rituálním očištění (*Vd.3*), o smlouvách a zraněních těla (*Vd.4*), očistné rituály (*Vd.5–9*), citáty z gáth pro zapuzení *daévů* (*Vd.10*), sbírka citátů při očišťování (*Vd.11*), oplakávání mrtvého ve *věžích mlčení* (*Vd.12*), pojednání o zvířatech stvořených Ahurou Mazdou a předpisy péče o psy (*Vd.13*), výčet trestů za zabití vydry (*Vd.14*), výčet smrtelných hříchů, předpisy jak se chovat k těhotné ženě (*Vd.15*), zásady pro styk s menstruujícími ženami (*Vd.16*), pojednání o péči o vlasy a nehty (*Vd.17*), pojednání o kněžích – a to jak o stoupencích *Aši*, tak o stoupencích *Drudž* (*Vd.18*) –, pokoušení Zarathuštry Angrou Mainjuem (*Vd.19*) či rozprava o nemocích seslaných Angrou Mainjuem proti Ahura Mazdovi a pojednání o medicíně (*Vd.20–22*).

4.2.3 Lexikální soupisy

Ze středoperského období známe jediný slovník avestštiny, totiž avestsko-středoperský (pahlavský) lexikon *Frahang í Óím* či *Frahang í óím–évak*.[1714] Pojmenování vzniklo podle prvních dvou slov obsažených ve slovníku – *óím* v avestštině znamená „jedna“, *évak* je středoperský překlad tohoto slova; první část *frahang* je středoperské slovo pro slovník. *Frahang í óím* obsahuje 880 avestských slov či frází s jejich překladem do středoperštiny.

[1714] Slovník *Frahang í Óím* se často chybně zaměňuje s jiným středoperským slovníkem *Frahang í Pahlavíg*; v tomto případě jde o aramejsko-středoperský slovník, který nemá s avestským slovníkem nic společného.